

Ontwikkelingen in de kansrijke wijken: een synthese

Gemeente Rotterdam – Onderzoek en Business Intelligence
Risbo

Matthieu Permentier
Onderzoek en Business Intelligence (OBI)
m.m.v. Afke Weltevrede, Risbo

April 2018

In opdracht van Kenniswerkplaats Leefbare Wijken

Colofon

Dit rapport is geschreven in opdracht van de Kenniswerkplaats Leefbare Wijken. De kenniswerkplaats is een samenwerkingsverband tussen de gemeente Rotterdam en de Erasmus Universiteit Rotterdam, en enkele andere kennisinstituten, met een tweeledige doelstelling: het ontwikkelen van beleids- en praktijkrelevante kennis op het gebied van stadswijken en leefbaarheid en bij te dragen aan de uitwisseling en toepassing van zulke kennis in het Rotterdamse beleid. De Kenniswerkplaats heeft hiertoe diverse onderzoeken laten uitvoeren, bijvoorbeeld over burgerparticipatie, veiligheid en veiligheidsbeleving, het functioneren van buurtwachten in Rotterdam en recentelijk over straatintimidatie in Rotterdam. Daarnaast organiseert de kenniswerkplaats diverse evenementen (lezingen, expert meetings, enz.). Alle publicaties van de kenniswerkplaats en diverse video-opnames van lezingen zijn te vinden op de website: www.kenniswerkplaats-leefbaar.nl.

Dit rapport vormt samen met het Riso onderzoek “Nieuwe burens. Een onderzoek naar de veranderende sociale compositie in drie Rotterdamse wijken” van Weltevrede et al. (2018) en “Dynamiek in de kansrijke wijken” van Gemeente Rotterdam – OBI (2018) een drieluik over (sociale) ontwikkelingen in de kansrijke wijken en de gevolgen hiervan voor haar bewoners.

Gemeente Rotterdam

1.1 Het programma 'Kansrijke wijken' en 'Sterke schouders'

De gemeente Rotterdam voert sinds 2014 een beleid om een aantal wijken in en rond de Rotterdamse binnenstad meer aantrekkelijk te maken voor gezinnen met kinderen en andere sterke schouders (Gemeente Rotterdam 2014). Het beleidsprogramma 'Kansrijke wijken' richt zich specifiek op kansrijke gezinnen, dat wil zeggen gezinnen met hoogopgeleide (HBO of hoger), werkende óf werkzoekende ouders, die geen bijstandsuitkering ontvangen en een duurdere huur- of koopwoning (willen) bewonen (WOZ-waarde vanaf 160.000 euro). Dit beleid past binnen het meer algemene Rotterdamse beleid om meer "sterke schouders" in de stad te krijgen c.q. voor de stad te behouden. Uitgangspunt van het beleid is dat dit type kansrijke gezinnen en andere groepen sterke schouders zich graag in oudere wijken in en rond de binnenstad vestigen. Ook in Rotterdam zien we een begin daarvan. Het programma 'Kansrijke wijken' wil deze ontwikkeling versnellen, mede door initiatieven van particuliere partijen en bewoners uit deze wijken te versterken, door voor passende gezinshuisvesting te zorgen (d.m.v. nieuwbouw, samenvoeging, transformatie, verkoop corporatiewoningen), de leefbaarheid in de wijken te vergroten (buitenruimte verbeteren zoals meer speelruimten en groen) en te zorgen voor goed (en passend) onderwijs in de wijk. Het beleid zich op negen wijken rondom het centrum: Oude Noorden, Nieuwe Westen, Middelland, Liskwartier, Nieuw-Crooswijk, Kralingen-West, Lloydkwartier, Katendrecht en Kop van Zuid-Entrepot. In drie wijken (Middelland, Nieuwe Westen en Oude Noorden) is extra inzet gepleegd door middel van grote zichtbare projecten die de woningen en woonomgevingen verbeteren. In deze drie wijken vindt tevens een actieve participatiecampagne plaats. Het kansrijke wijkenbeleid heeft als concrete doelstelling de toename van het gemiddeld aandeel kansrijke gezinnen in de negen wijken met 10% tussen 2014 en 2017.

Bij het opstellen van de programma's 'Sterke schouders' en 'Kansrijke wijken' hebben beleidsmakers verschillende verwachtingen gehad over de gevolgen van de komst van sterke schouders (en kansrijke gezinnen) voor de wijken en haar bewoners (Doff en Van der Sluis

2017). Het gaat hier om de volgende gunstige verwachtingen: een versterking van de wijk economie (voorzieningen) en toename van werkgelegenheid; meer maatschappelijke betrokkenheid en organisatiekracht; de nieuwe bewonersgroep als rolmodel. Twee ongunstige verwachtingen zijn: een afname van het thuisgevoel in de buurt onder de oude bewoners (en indirecte verdringing); het ontstaan van spanningen en conflicten tussen 'oorspronkelijke' en nieuwe bewoners.

De vraag die in dit onderzoek aan bod komt is: *welke ontwikkelingen hebben de kansrijke wijken de afgelopen jaren doorgemaakt en welke gevolgen heeft de komst van sterke schouders (en kansrijke gezinnen) voor de wijken en haar (oude en nieuwe) bewoners?*

Vanuit het wijkperspectief kijkt OBI, de onderzoeksafdeling van de gemeente Rotterdam, naar de sociaaleconomische en demografische ontwikkelingen in de kansrijke wijken. Daarnaast wordt ook ingegaan op de wijk economie, de onderwijsvoorzieningen en de leefbaarheid. Verder komen ook de woonwensen van de potentiële doelgroep voor de kansrijke wijken aan bod. Welke aspecten van de wijk en de woning maakt de kansrijke wijken aantrekkelijk (er) voor de groepen sterke schouders, en welke wensen hebben zij?

Vanuit het perspectief van de (oude en nieuwe) bewoners onderzoekt Risbo, een onderzoeksinstituut van de Erasmus Universiteit, hoe zij de veranderingen in de bevolkingssamenstelling ervaren, welke gevolgen dit heeft voor de wijk en hoe ze deze veranderingen beoordelen (Weltevrede et al. 2018). Dit onderzoek is gedaan in de drie kansrijke wijken Kralingen-West, Nieuwe Westen en Oude Noorden. Deze wijken zijn voor dit onderzoek gekozen op basis van de verrichte (gemeentelijke) inspanningen in deze wijken en het feit dat er relatief weinig kennis is over de gevolgen van bevolkingsveranderingen voor het samenleven van verschillende bevolkingsgroepen. Er zijn in deze drie wijken 33 bewoners geïnterviewd: 17 'oorspronkelijke' bewoners (minimaal 10 jaar woonachtig in de wijk) en 16 nieuwe ('kansrijke') bewoners.¹ Daarnaast is ook een focusgroep met nieuwe en 'oorspronkelijke' bewoners georganiseerd waarin dieper is ingegaan op de verschillende sociale processen in de wijk.

¹ Het gaat hier meer specifiek om bewoners die na 2013 woonachtig in de wijk, hoogopgeleid zijn, woonachtig in een woning met een WOZ-waarde vanaf

160.000 euro. Het kan gaan om nieuwkomers met kinderen, jonge professionals zonder kinderen, hoogopgeleide studenten en ouderen.

Deze synthese brengt de onderzoeken van OBI en Risbo (Weltevrede et al. 2018) samen die ieder van uit een ander perspectief de onderzoeksvraag belichten. Deze synthese begint met een korte schets van de bevolkingsontwikkelingen in de kansrijke wijken en ontwikkelingen op het gebied van de woningvoorraad. Daarbij gaan we ook in op de waardering van de wijken door de bewoners, waaronder de kansrijke gezinnen en sterke schouders. Vervolgens gaan we in op verschillende verwachtingen die bij het beleidsprogramma 'Sterke schouders' en 'Kansrijke wijken' een rol hebben gespeeld. In hoeverre vinden we -op basis van de interviews met 'oorspronkelijke' en nieuwe bewoners, en op basis van de ontwikkelingen uit onder meer het Wijkprofiel²- ondersteuning voor deze verwachtingen? Het betreft hier specifiek de verwachtingen over de rol van (de komst/aanwezigheid van) sterke schouders t.a.v. 1) een versterking van de wijk economie (voorzieningen) en toename van werkgelegenheid; 2) meer maatschappelijke betrokkenheid en organisatiekracht; 3) de nieuwe bewonersgroep als rolmodel; 4) verminderde thuisgevoel van 'oorspronkelijke' bewoners; 5) spanningen en conflicten tussen 'oorspronkelijke' en nieuwe bewoners (Doff en Van der Sluis 2017). Tot slot komen we op basis van voorgaande tot een aantal beleidsaanbevelingen. Waar kan het gemeentelijk beleid in de komende tijd periode de inzet op richten en welke rol speelt de gemeente hierbij?

1.2 Toename van kansrijke gezinnen en sterke schouders

Het beleidsprogramma 'Kansrijke wijken' is erop gericht om de wijken aantrekkelijker te maken voor kansrijke gezinnen en andere sterke schouders. Daarbij is als doel gesteld dat het aandeel kansrijke gezinnen (als aandeel van het totaal aantal bewoonde woningen) in 2018 met minimaal 10% is gegroeid t.o.v. begin 2014 (toen dit aandeel 6,8% betrof). Het aandeel is sinds 2014 met 25% toegenomen tot 8,5% op 1 juli 2017 en hiermee is de doelstelling van dit programma behaald (Gemeente Rotterdam 2017). Opvallend is dat in deze periode de helft van de (absolute) toename van kansrijke gezinnen in Rotterdam in de kansrijke wijken heeft plaatsgevonden en daarmee is de relatieve stijging in deze wijken

sneller geweest dan in de rest van de stad. Daarnaast neemt in de periode t/m 2014 ook het aandeel 'sterke schouders' in de kansrijke wijken sneller toe dan in de rest van de stad. Ook neemt het *gemiddelde huishoudensinkomen* in deze wijken sneller toe tussen 2007 en 2014, hoewel deze in 2014 nog wel lager is dan in de rest van de stad.

Dat de kansrijke wijken in trek zijn bij de hogere inkomensgroepen blijkt ook uit de snelle stijging van de transactieprijzen van (bestaande) woningen naar een niveau dat ruim boven het Rotterdamse gemiddelde ligt. De komst van de verschillende doelgroepen is mede gefaciliteerd door het creëren van geschikte (gezins) woningen door nieuwbouw, woningverbetering (kluswoningen en klusgebouwen), samenvoegingen en verkoop van corporatiewoningen. Tussen 2014 en 2017 zijn er meer dan 700 nieuwbouwwoningen toegevoegd, vooral in Kralingen-West en Katendrecht. Tot en met 2022 staan ruim 2700 nieuwbouwwoningen in de planning, waardoor de woningvoorraad verder toeneemt en dit is vooral het geval in Katendrecht, Lloydwartier (w.o. gezinsappartementen Toren van Babel), Nieuw Crooswijk en Kop van Zuid-Entrepot. Meer dan 90% van de geplande nieuwbouw behoort tot het midden- en hoge segment.

Een terugkerende discussie bij buurtveranderingen en sloop/nieuwbouw is in hoeverre de instroom van middeninkomensgroepen al dan niet gepaard gaat met het noodzakelijke vertrek van een lagere inkomensgroep (als onbedoeld bijeffect). Op dit moment zijn er geen inkomstengegevens beschikbaar van de vestigers en vertrekkers in de kansrijke wijken van 2014-2017 en kunnen geen uitspraken over deze opvolging gedaan worden voor de periode gedurende het kansrijke wijkenbeleid. Het is wel goed om hier in de toekomst nader onderzoek aan te wijden. Ook kan met dergelijk onderzoek beter inzicht verkregen worden welke dynamiek er achter de statische wijkgemiddelden gaat: hoe verhoudt de inkomstenpositie van de instroom en uitstroom tot elkaar en tot de zittende bevolking?

² Het Wijkprofiel is de thermometer voor de stad en laat zien hoe de 14 gebieden en 71 wijken er voor staan op sociaal en fysiek gebied en qua veiligheid. De scores zijn gebaseerd op meetbare feiten en cijfers en de beleving van Rotterdammers:

hun stem telt voor 50 procent mee. We gebruiken hier gegevens van het Wijkprofiel 2014 en 2016.

Het is ook van belang in het oog te houden dat bevolkingsontwikkelingen in wijken (sterk) afhankelijk zijn van processen die buiten het wijkniveau spelen en derhalve buiten het directe bereik van gemeentelijk beleid liggen (economische ontwikkelingen, terugtrekkende welvaartsstaat, privatisering en deregulering van de woningvoorraad, nieuwbouw in de woningmarktregio).

1.3 Wijkwaardering door bewonersgroepen

In het beleidsprogramma 'Kansrijke wijken' is, kortgezegd, ingezet op het creëren van gezinswoningen, het verbeteren van de buitenruimte (speelplekken, groen) en het creëren van goed en passend onderwijs (onder meer excellente scholen). Investeringsop deze terreinen moet ervoor zorgen dat deze wijken aantrekkelijker worden gevonden door kansrijke gezinnen en sterke schouders. Hoe beoordelen de bewoners hun wijk op deze (en andere) aspecten en welke belang hechten (potentiële) bewoners aan deze wijkaspecten?

1.3.1 Winkelvoorzieningen, groen en passend onderwijs

De winkel- en horecavoorzieningen in de wijk worden door de geïnterviewde bewoners gewaardeerd en zij ervaren veelal positieve veranderingen op dit vlak. Er komen nieuwe winkel- en horecavoorzieningen die voor sommigen symbool staan voor het hippe karakter. Het zijn nieuwe, modern winkels, waaronder veel nieuwe koffietentjes die onderdeel zijn van winkelstraten als de Zwaanshals (Oude Noorden), Nieuwe Binnenweg (Nieuwe-Westen) en Boulevard van Kralingen (Kralingen-West). Tegelijk vindt deze groep het jammer dat 'Hollandse' winkels (kaaswinkels, groentewinkels, bakkers) verdwijnen en opgevolgd worden door migranten-ondernemers met een weinig divers (en voor hen aansprekend) aanbod (zie ook paragraaf 1.4.1).

Ook de aanwezigheid van groenvoorzieningen (in de wijk zelf of op gepaste afstand buiten de wijk) wordt door geïnterviewde respondenten genoemd als een sterk punt; uit het Wijkprofiel blijkt dat de tevredenheid met het groen in deze wijken ook is toegenomen onder de bewoners van de kansrijke wijken. Vergroeningsprojecten, zoals de aanleg van geveltuintjes, nieuwe beplantingen en meer perkjes dragen bij aan een meer

groene woonomgeving en de geïnterviewde bewoners benoemen dit als een positieve ontwikkeling van de openbare ruimte, waarbij gesteld wordt dat in Nieuwe Westen nog genoeg verbetermogelijkheden zijn.

Over jongerenvoorzieningen (clubhuis, buurthuis) merken geïnterviewde bewoners op dat deze onvoldoende aanwezig zijn in de drie wijken. Ook uit het Wijkprofiel blijkt dat deze voorzieningen gemist worden. De geïnterviewde bewoners koppelen jongerenoverlast (geluids- overlast, asociaal gedrag) aan de afwezigheid van geschikte voorzieningen en daarmee spelen deze voorzieningen indirect een rol bij de overweging om in deze wijken te vestigen of te blijven onder de oorspronkelijke en nieuwe bewoners.

Uit het Wijkprofiel blijkt dat een grote groep bewoners (en ook de groep kansrijke gezinnen) vindt dat er voldoende basisscholen aanwezig zijn in de wijken. Uit interviews met nieuwe bewoners blijkt dat de aanwezigheid van passend basisonderwijs, in tegenstelling tot resultaten uit ander onderzoek (AM Wonen 2017), geen rol bij de verhuizing van deze groep heeft gespeeld. Een groot deel van de kinderen van de geïnterviewde nieuwe bewoners gaat buiten de eigen wijk naar school. Voor een deel komt dat doordat de kinderen vooraf aan de verhuizing al naar een school buiten de wijk gingen. Voor een andere groep spelen hierbij andere motieven. Een overweging is onder meer dat men al in een gemengde wijk woont en het kind niet ook nog op een gemengde school wilt hebben (of in ieder geval op een school waarbij de groep 'andere' leerlingen als te groot wordt beschouwd). Mogelijk verwachten ouders dat de kwaliteit van het onderwijs in een gemengde school minder gunstig is. In hoeverre het initiatief van excellente scholen de schoolkeuze van kansrijke gezinnen kan veranderen, moet afgewacht worden.

Hoewel uit de interviews en het Wijkprofiel blijkt dat onder meer de winkel- en groenvoorzieningen gewaardeerd worden, komen deze los van elkaar niet als een heel harde eis naar voren om voor de wijk te kiezen. Winkelvoorzieningen, horeca en groen liggen vanwege de centrale ligging binnen handbereik en kunnen ook buiten de eigen wijk makkelijk bezocht worden. Wat wel een belangrijke eis is de combinatie van de locatie van de wijk en de aanwezige voorzieningen. De centrale ligging- in de luwte van de hectiek in het centrum- wordt heel hoog gewaardeerd door de geïnterviewde bewoners en is een veelgenoemde harde eis om voor de wijk

te kiezen. Ook bij de potentiële doelgroep is de ligging (en de aanwezige voorzieningen) gecombineerd met luwte in een grote stad een groot pluspunt. Wijken die verder van het centrum liggen worden door potentiële kansrijke gezinnen (en jonge professionals) minder snel overwogen (Brand Doctors 2017).

1.3.2 Schoon, heel en veilig

Een punt dat regelmatig in ongunstige zin genoemd wordt tijdens de bewonersinterviews is de rommel in de openbare ruimte ("schoon"), de verpaupering en slecht onderhouden straten ("heel"), en af en toe wisselende veiligheidsgevoelens ("veilig").

Vuilnisbakken zijn overvol, er ligt veel afval op straat en dit beïnvloedt de waardering van de wijk. Ook kan het straatafval tot spanningen leiden tussen verschillende groepen (naar migratieachtergrond), en volgens sommige bewoners komt dit door verschillen in normen en waarden. Gedeelde normen en waarden zijn een van de noodzakelijke condities voor collectieve zelfredzaamheid in wijken (Kleinhans en Bolt 2010).

De algemene opinie onder de geïnterviewden is dat er op het terrein van straatvuil weinig verbeteringen merkbaar zijn. Uit ontwikkelingen in het Wijkprofiel blijkt dat in 2016 (en ook hierna) meer bewoners overlast ervaren van rommel en vuil naast container dan in 2014. Ook over verkeersveiligheid zijn de geïnterviewde bewoners, en zeker hen die fietsen en kinderen hebben weinig positief. De verkeersveiligheid is dan ook een veel spontaan aangehaald gespreksonderwerp. Ook het Wijkprofiel laat een ongunstige ontwikkeling zien bij de beleving van de verkeersveiligheid. Een geïnterviewde bewoner stelt dat bij de gemeentelijke ambitie om bepaalde doelgroepen aan te trekken óók het organiseren van een verkeersveilige woonomgeving hoort.

De geïnterviewde bewoners voelen zich over het algemeen veilig in de drie onderzoekswijken, hoewel dit veiligheidsgevoel kan verschillen naar tijdstip en locatie in de wijk. Ook kan dit gevoel na incidenten in de wijk afnemen. Een bepaalde mate van onveiligheid wordt overigens wel geaccepteerd in deze stedelijke omgeving ('hoort bij de stad'). Zowel oude als nieuwe bewoners ervaren een verbeterde veiligheid, door een afname van hangjongeren en minder criminaliteit. De groep die geen verbeteringen ervaren zijn bijna allen oorspronkelijke bewoners die klagen over gedrag van jeugd. Uit het Wijkprofiel kan worden opgemaakt dat de veiligheidsbeleving na 2014 sterk verbeterd is terwijl de overlast door jongeren stabiel is. Voor een enkele geïnterviewde

nieuwe bewoner in het Nieuwe Westen is de ervaren overlast dermate groot dat ze verwachten binnen vijf jaar de wijk te hebben verlaten.

Bij de keuze voor een wijk is de mate waarin een wijk schoon, heel en veilig is een redelijk harde eis. Zo wil de potentiële doelgroep dat de wijk veilig is en dat de overlast en criminaliteit binnen de perken blijft en zowel overdag als 's avonds een bepaald veiligheidsgevoel hebben. Deze eis is, vanwege de aanwezigheid van (jonge) kinderen, sterker onder kansrijke gezinnen dan jonge professionals.

1.3.3 Een diverse wijkbevolking is gewenst, maar er moeten wel (volgende) gelijkgestemden wonen

De sociale wijkaspecten zijn een vaak terugkerend thema als het gaat om de wijkwaardering, wijkveranderingen en de motieven om voor de wijk te kiezen. De sociale samenstelling wordt vanuit de invalshoek van diversiteit als positief punt genoemd door de geïnterviewde bewoners. De wijken kennen een menging naar migratieachtergrond, inkomen en opleidingsniveau en naar deze diversiteit zijn de (nieuwe) bewoners op zoek. De oorspronkelijke bewoners beschouwen de mix aan groepen ook als een sterk punt. Er wordt door nieuwe en oorspronkelijke bewoners een toename van hoogopgeleide, kapitaalkrachtige gezinnen waargenomen, en de meesten ervaren dit als een positieve ontwikkeling. Voor sommige oorspronkelijke bewoners is deze verandering zelfs een reden geweest om niet uit de wijk te verhuizen. Het idee dat er andere mensen komen wonen zorgt, los van de werkelijke ontwikkeling, dat mensen meer vertrouwen in de toekomst van de wijk hebben. Sommige nieuwe bewoners geven tijdens de interviews aan zich te hebben durven vestigen in een gemengde wijk omdat hun woning onderdeel is van een groter nieuwbouw/of klusproject. Op laag schaalniveau is voor hen een groep gelijkgestemden (in de context van een gemengde wijk) een belangrijke voorwaarde geweest.

Uit onderzoek onder de potentiële doelgroep blijkt zowel de aanwezigheid van een kritische groep gelijkgestemden als een divers samengestelde wijk (naar inkomen, migratieachtergrond en gezinssamenstelling) een belangrijke eis te zijn (Brand Doctors 2017). De potentiële bewonersgroep wil voorkomen dat zij de 'enige van hun soort' in de wijk zijn. Ze geven ook voorkeur aan het wonen met groepen met gedeelde achtergrondkenmerken.

Er moet niet een grote meerderheidsgroep in de wijk aanwezig zijn.

Het willen wonen in een diverse wijk houdt verder ook niet automatisch in dat zij op zoek zijn naar intensieve sociale contacten met andere wijkbewoners (BPD 2017). Het wonen in een gemengde wijk lijkt van belang vanuit statusoverwegingen: het wonen in een stadswijk zegt wat over de identificatie en status van de bewoner.

1.4 Verwachtingen bij het beleid

Op basis van gesprekken met gemeentelijke beleidsmakers en na bestudering van beleidsdocumenten rondom het programma 'Sterke schouders' (en het aanpalende programma 'Kansrijke wijken') hebben Doff en Van der Sluis (2017) een aantal verwachtingen geformuleerd die bij dit beleid een rol spelen. Hieronder gaan we in op de vraag in hoeverre er steun voor deze verwachtingen te vinden is.

1.4.1 Verwachting 1: De aanwezigheid van sterke schouders leidt tot een versterking van de lokale economie (en mogelijk tot meer werkgelegenheid) door de komst van nieuwe voorzieningen.

Wijken met een veranderende bevolkingssamenstelling zouden, zo is althans een vaak terugkerende gedachte in studies, ook een verandering ondergaan met betrekking tot de werkgelegenheid en type voorzieningen en bedrijvigheid. Hierbij moet wel opgemerkt worden dat zaken als werkgelegenheid door heel veel externe wijkfactoren gestuurd worden zoals ontwikkelingen op het gebied van de arbeidsmarkt, technologie en politiek (Doff en Van der Sluis 2017). Het aandeel kansrijke gezinnen en sterke schouders neemt in de wijken gestaag toe, zonder dat er hele grote verschuivingen optreden (OBI 2016; Gemeente Rotterdam 2017). In hoeverre vinden er (gestage) veranderingen plaats op het gebied van bedrijfsvestigingen en winkelvoorzieningen? Uit het Bedrijven- en Instellingen Register (BIR, 2007-2015) blijkt het aantal bedrijfsvestigingen (inclusief winkels) voorafgaand en tijdens het kansrijke wijkenbeleid toe te nemen van 3100 tot 3400 vestigingen. Bij de winkelvestigingen zien we ondanks een groeiende bevolking een afname in deze periode (Locatus 2007-2017). Er vindt

'filialisering' plaats, een ontwikkeling waarbij zelfstandige winkels verdwijnen en ketenwinkels juist toenemen en steeds meer het straatbeeld bepalen. Uit literatuur over wijkverandering blijkt dat voor sommige hogere inkomensgroepen ketenwinkels een gunstig teken zijn over de ontwikkeling van de wijk (Doff en Van der Sluis 2017).

Het aantal speciaalzaken (bakkers, groente/fruitwinkels, viswinkels) neemt af, mede doordat consumenten steeds vaker boodschappen bij de supermarkt doen. Terwijl het aantal speciaalzaken afneemt, groeit het aantal horecavestigingen, hoewel de ontwikkelingen sterk verschillen naar type horeca. Het aantal cafés neemt duidelijk af en gelijktijdig vindt er een groei plaats van café-restaurants, bezorgdiensten en lunchrooms. Ondanks de groei van het aantal bedrijfsvestigingen (waaronder dus ook winkels) neemt de totale werkgelegenheid in de kansrijke wijken af doordat er gemiddeld minder werkzame personen per vestiging zijn. Een duidelijke afname in het *totaal aantal werkzame personen* is te zien in bouwnijverheid, vervoer en opslag, gezondheidszorg (afname van bijvoorbeeld banen in de thuiszorg, ouderenzorg), en openbaar bestuur (bijvoorbeeld sluiting gevangenis de Noordsingel).

Uit de interviews met bewoners blijkt dat ze verschillende ontwikkelingen ervaren die slechts ten dele uit bovenstaande blijken. Een ontwikkeling die als ongunstig ervaren wordt betreft het verdwijnen van 'Nederlandse' winkels (zoals de Nederlandse bakker, kaasboer) en de toename van eenzijdig aanbod van migrantenwinkels. Deze laatste winkels hebben niet altijd een productaanbod dat aansluit op de behoeften van de bewoners en trekt een zeer specifieke groep aan. Het gaat hier nadrukkelijk niet om een migrantenwinkels waar groenten of levensmiddelen worden verkocht maar om bijvoorbeeld winkels waar Marokkaanse mode verkocht wordt. Gelijktijdig ervaren bewoners ook een toename van moderne winkels, koffietentjes, lunchrooms die symbool staan voor het hippe karakter van de wijken. Deze ontwikkeling doet zich volgens de geïnterviewde bewoners geconcentreerd voor in specifieke delen van de wijken; in andere delen van de wijken is dit niet zichtbaar. Uit de interviews blijkt dat zowel oorspronkelijke- als nieuwe bewoners positief naar de toename van moderne winkels en koffietentjes kijken. Mogelijk hebben deze nieuwe voorzieningen een gunstig invloed op de sociale samenhang (publieke familiariteit) en het thuisgevoel in de wijk (althans onder een deel van de bewoners) (zie

ook Kleinhans en Bolt 2010). Hierbij moet wel opgemerkt worden dat kapitaalkrachtige nieuwe bewoners ook veel tijd en geld spenderen aan voorzieningen buiten de eigen wijk. Vanwege de centrale ligging van de wijk zijn er namelijk volop keuzemogelijkheden voor voorzieningen die buiten de woonwijk liggen.

1.4.2 Verwachting 2: De maatschappelijke betrokkenheid en organisatiekracht van sterke schouders komt ten goede aan de buurt en buurtbewoners.

Sterke schouders bezitten, en dit geldt ook voor kansrijke gezinnen, veelal veel verschillende vormen van kapitaal (mate van individuele zelfredzaamheid) die zij kunnen inzetten voor hun woonbuurt en andere buurtbewoners (collectieve zelfredzaamheid). Dit kapitaal, waaronder het organiserend vermogen, kunnen zij nieuwe of betere voorzieningen organiseren die ten goede aan de hele buurt komen. Een ander gedachte hierbij is dat met het delen van hun kapitaal met de 'oorspronkelijke' bevolking dit ten goede komt aan de draagkracht van deze bewoners ('bridging'). De collectieve zelfredzaamheid wordt mede gestuurd door sociale samenhang (hieronder vallen onder meer het hebben van gedeelde normen en waarden, sociale interacties, publieke familiariteit, onderling vertrouwen) en de bereidheid van bewoners om in te grijpen (Kleinhans en Bolt 2010). Daarbij kan een gezamenlijke inzet pas verwacht worden als er een bepaalde mate van sociale samenhang bestaat.

Uit het Wijkprofiel blijkt een derde van de bewoners zich verantwoordelijk te voelen voor de leefbaarheid en veiligheid in de wijk. Dit aandeel ligt hoger onder de sterke schouders (en is het hoogst onder hoog opgeleiden met kinderen). Het verantwoordelijk voelen voor de leefbaarheid gaat –op groepsniveau- samen met een hogere emotionele verbondenheid met de wijk onder deze groep (maar niet bij de jonge professionals) en het meer thuis voelen bij de bewoners. Of deze grotere verantwoordelijkheid zich ook in daadwerkelijke actie vertaalt is onbekend, maar hangt waarschijnlijk ook af van woonduur, beschikbare tijd en diverse hulpbronnen. In de interviews is verder ingegaan op de betrokkenheid en organisatiekracht van diverse bewonersgroepen. Daaruit komen verschillende voorbeelden van projecten

naar voren die invloed op de leefbaarheid in de wijk hebben. De inzet van bewonersgroepen verschilt duidelijk naar woonduur: de oorspronkelijke bewoners participeren veel meer in buurtorganisaties en buurtverbeterprojecten (en op meer structurele basis) dan de nieuwe bewoners. De oriëntatie van deze laatste groep lijkt minder gericht op de eigen wijk, mede door de hectiek van werk in combinatie met het hebben van jonge kinderen. De oorspronkelijke bewoners zetten zich onder meer in bij schoonmaakacties, en zijn daarnaast aanwezig bij vergaderingen. Dit lijkt vooral 'bonding' binnen de groep te versterken. Nieuwe bewoners die actief zijn in de wijk doen dit meer op ad-hoc basis bij nieuwe projecten of bij overlastgevende situaties. In het Nieuwe Westen is bij overlast door een drugspand een situatie ontstaan waarbij oorspronkelijke en nieuwe bewoners actief betrokken zijn geraakt en waarbij zowel "bonding" als 'bridging' heeft plaatsgevonden. De gemeente heeft hierbij bewoners uitgenodigd om ideeën aan te leveren. Mogelijk heeft de fysieke menging van woningen (oud en nieuw door elkaar heen) hier gunstige uitwerking gehad op het vormen van een coalitie met verschillende groepen. Een aantal nieuwe bewoners is actief in de wijk, maar feitelijk is dit enkel gericht op het eigen blok nieuwbouwwoningen en het gaat om zaken die enkel ten goede komen aan deze bewoners. Het betreft hier bijvoorbeeld het verbeteren van het binnenterrein, het organiseren van borrels binnen het eigen blok. Mogelijk vergroten nieuwbouwprojecten met een eigen binnenterrein en blokken nieuwprojecten (los van de bestaande woningen) de 'bonding' binnen de groep, maar vermindert het in bepaalde situaties groepsoverstijgend contact ('bridging').

Daarnaast wordt in de context van maatschappelijke betrokkenheid en organisatiekracht melding gemaakt van spanningen tussen oudere en jongere wijkbewoners. Doordat de eerste groep meer tijd heeft en besteedt aan subsidieaanvragen voor wijkinitiatieven voelen jongere bewoners zich buitengesloten bij deze aanvragen. Hierdoor kiezen deze jongere bewoners ervoor om bij wijkproblemen niet langer hun stem te gebruiken om problematiek aan te kaarten ('voice') maar kiezen ze voor het zich onttrekken aan participatie ('neglect'). Dergelijk 'neglect' kan de collectieve zelfredzaamheid mogelijk ondergraven.

Op grond van bovenstaande ontstaat een genuanceerd beeld over de betrokkenheid en organisatiekracht van de nieuwe bewoners en de effecten hiervan op de gehele wijk en haar bewoners. Sterke schouders hebben

door hun drukke werkzaamheden (buiten de eigen wijk) en hun korte woontijd (nog) niet altijd de wens of mogelijkheden om zich voor de wijk in te zetten. In bepaalde omstandigheden, en dit is afhankelijk van het type project waar ze zijn gaan wonen (geïntegreerd in bestaande bebouwing of geïsoleerd; blokproject met gedeelde voorzieningen of niet) of de aard van de overlast (duidelijk gedeelde vijand) is er inzet die al dan niet aan een bredere groep ten goede komt. Er lijkt wel vaker sprake van contacten binnen de eigen groep sterke schouders te zijn dan een groepsoverstijgende inzet, maar vanzelfsprekend zijn hier ook weer uitzonderingen op. De organisatiekracht van nieuwe bewoners kan negatief bezien worden door de oorspronkelijke bewoners als deze het gevoel hebben dat hun eigen problemen niet gehoord worden maar die van de nieuwe groep wel. Dit kan 'bridging' tussen de groepen bemoeilijken.

1.4.3 Verwachting 3: Sterke schouders kunnen een functie als rolmodel in de buurt vervullen.

Een populair idee onder beleidsmakers en wetenschappers is dat de komst van nieuwe bewonersgroepen een gunstig effect kan hebben op de sociale mobiliteit of schoolprestaties van de oorspronkelijke buurtbewoners: rolmodel-werking.³ De nieuwe groep (met een hoger opleidings- en inkomensniveau) brengt namelijk, zo is de gedachte, t.a.v. opleiding en werk een ander waardenpatroon mee in de wijk. De oorspronkelijke bewoners zien dat de nieuwe groep werkt en daardoor een mooie auto en woning kan betalen. Daarmee kunnen de oorspronkelijke bewoners een voorbeeld nemen aan deze nieuwe groep waardoor hun individuele positie verbetert. Het is niet direct duidelijk hoe deze rolmodel-werking plaatsvindt in het geval van grote sociale afstanden tussen groepen.

Over het bestaan van dit rolmodel-mechanisme is weinig empirisch bewijs (Doff en Van der Sluis 2017), en ook de interviews met nieuwe en oude bewoners uit de kansrijke wijken bieden weinig aanknopingspunten voor dit mechanisme.

³ Bij dit mechanisme is er in tegenstelling tot bij mechanisme van sociale netwerken geen direct contact nodig. Waardenpatronen worden overgenomen doordat bewonersgroepen elkaars gedrag (en resultaten daarvan) observeren.

⁴ Slechts een beperkt aantal geïnterviewde oude bewoners wil de wijk verlaten

1.4.4 Verwachting 4: De komst van sterke schouders kan het thuisgevoel van de oorspronkelijke bewoners verminderen en tot indirect tot verdringing leiden &

Verwachting 5: De komst van sterke schouders kan tot spanningen en conflicten leiden.

De meeste bewoners voelen zich thuis in de wijk, en het betreft zowel de oorspronkelijke als de nieuwe bewonersgroep. In het algemeen zou men de wijk aanraden aan anderen en heeft men niet de wens om de wijk te verlaten. Men kan zich identificeren met de wijk en haar bewoners, en daarmee lijkt bij deze bewoners sprake van één van de componenten van sociale samenhang (zie ook 1.4.2). Wel is duidelijk dat dit thuis voelen sterk gebonden kan zijn aan de eigen straat (of zelfs eigen blok) en aan 'soortgelijke' bewoners. Onder de oorspronkelijke bevolking lijkt het thuisgevoel groter te zijn omdat men in de loop der jaren een eigen sociale netwerk in de wijk heeft opgebouwd. De diversiteit in de wijk en het levendige stadse karakter sluit aan bij de mensen waardoor veel bewoners niet de behoefte hebben te verhuizen.⁴

Het thuisgevoel wordt ook bepaald door de aanwezige voorzieningen. Het verdwijnen van voorzieningen en ontmoetingsplekken wordt door de oorspronkelijke bewoners *niet* genoemd in combinatie met de komst van voorzieningen gericht op de sterke schouders. Wat wel als negatief ervaren wordt, is het verdwijnen van typische 'Hollandse' winkels en de komst van migrantenwinkels. Ook de komst van sterke schouders (met mogelijk andere normen en waarden) leidt niet tot het verdwijnen van een thuisgevoel onder de oorspronkelijke bewoners. Verschillen met de nieuwe bewoners worden door de oorspronkelijke bewoners zonder migratieachtergrond niet als problematisch ervaren. Ook vanuit het perspectief van de nieuwe bewoners worden geen spanningen

maar zij zien geen (financiële) mogelijkheden om deze wens in vervulling te brengen. Een verhuizing zou namelijk betekenen dat ze genoeg moeten nemen met een woning met een ongunstigere prijs/kwaliteit verhouding. Hier lijken veranderingen in wetgeving op nationaal niveau omtrent corporatiewoningen een rol te spelen (passend toewijzen, nieuw woningpuntensysteem).

met de oorspronkelijke bewoners zonder migratieachtergrond genoemd.

Spanningen binnen de wijk die wel genoemd worden zijn meer gebaseerd op verschillen in migratieachtergrond (in combinatie met levensfase en huishoudenssamenstelling). Zowel oorspronkelijke bewoners zonder migratieachtergrond als nieuwe bewoners zonder migratieachtergrond ervaren spanningen met de groep met migratieachtergrond. Hier worden verschillen in het normen en waardenpatroon omtrent het weggooien van afval, buitenspelen en omgang met anderen in ongunstige zin benoemd. In hoeverre deze spanningen ook ervaren worden door de groep met een niet-westerse migratieachtergrond is niet helemaal duidelijk, mede vanwege het kleine aantal respondenten met een niet-westerse achtergrond.

Over het algemeen is de groep oorspronkelijke bewoners te spreken over veranderingen in de wijk en ziet menigeen een verbetering in de buitenruimte, in de woningvoorraad en beschouwt men de komst van sterke schouders als een positief gegeven. Sommigen hebben gekozen om in de wijk te blijven omdat men verwacht dat de wijk gunstig zal veranderen met de komst van de sterke schouders.

De komst van een nieuwe groep sterke schouders leidt al met al niet tot grote spanningen en conflicten met de oorspronkelijke bewoners. Men ervaart de komst neutraal tot positief voor de wijk. Dat betekent overigens niet dat er sterke sociale contacten tussen oude en nieuwe bewoners bestaan of dat men een gezamenlijke coalitie ervaart van deze groepen. Sommige oorspronkelijke bewoners ervaren dat partijen als de gemeente enkel nog een luisterend oor hebben voor de nieuwe bewoners. Zij hebben de indruk dat voor de problemen van de oorspronkelijke groep geen aandacht meer bestaat. Dit kan potentieel de organisatiekracht in de wijk ondermijnen als oorspronkelijke bewoners besluiten te stoppen met zich in te zetten voor de wijk.

1.4.5 Beleidsaanbevelingen

Op basis van de verschillende perspectieven op de ontwikkelingen in de kansrijke wijken kunnen een aantal beleidsaanbevelingen gedaan worden.

Als eerste is het noodzakelijk dat het niveau van schoon, heel en veilig (SHV) in de wijken op een hoog niveau komt/blijft. Een goed niveau van SHV is een harde eis van alle (nieuwe en 'oorspronkelijke') bewoners en ook van groot belang voor de potentiële doelgroep. Daarbij is het van belang dat de inzet langdurig is, mede met het oog op het vertrouwen van wijkbewoners in het handelen van de gemeente. Met het op hoog niveau brengen van SHV wordt voldaan aan een belangrijke randvoorwaarde voor de collectieve zelfredzaamheid van wijkbewoners (Kleinhans en Bolt 2010). De huidige investeringen die onderweg zijn in de openbare ruimte, en ook gericht zijn op de kwaliteit van SHV, worden meestal positief beoordeeld door geïnterviewde bewoners. Wel is en blijft er een grote behoefte onder de geïnterviewden aan extra gemeentelijke inzet om vuilnis op straat tegen te gaan, overlast te verminderen (onder meer van hangjongeren) en om de verkeersveiligheid te verbeteren. Dergelijke projecten kunnen het vertrouwen in de ontwikkelingsrichting van de wijk verder vergroten.

De tweede aanbeveling heeft te maken met de collectieve zelfredzaamheid van de wijkbewoners. Om deze zelfredzaamheid mogelijk te maken is een bepaalde mate van sociale samenhang (sociale interacties, publieke familiariteit, vertrouwen in medebewoners) noodzakelijk. Deze samenhang kan door de gemeente verder gefaciliteerd worden door te investeren in ontmoetingsplekken in de openbare ruimte zoals buurtcentra, buurtparkjes met zit- en speelgelegenheid, brede scholen of multifunctionele bibliotheken. Deze plekken moeten laagdrempelig zijn (bijvoorbeeld aan een belangrijke looproute liggen), flexibel gebruikt kunnen worden en verschillende groepen aantrekken (Blokland en Van Eijk 2010; Kleinhans en Bolt 2010).

Een derde aanbeveling is dat bij de inspraak en/of participatie van wijkbewoners de gemeente ook een rol speelt bij de afweging van de belangen. Voorkomen moet worden dat bepaalde specifieke groepen (al dan niet gebaseerd op woonduur, migratieachtergrond, levensfase, inkomenspositie) een overheersende mate van inspraak hebben. De gemeente dient dus zeker ook als procesbegeleider bij bewonersparticipatie. Verder

dient bij inspraak/participatie verschillende middelen ingezet te worden om te zorgen dat zoveel mogelijk verschillende groepen gebruik maken van de inspraakmogelijkheden

De vierde aanbeveling heeft te maken met de inrichting van nieuwbouwprojecten. In projecten met gedeelde voorzieningen (grote binnentuinen), en in projecten die geïsoleerd staan van de rest van de omgeving (woonblokken) lijken contacten met bewoners buiten het project minder groot dan bij projecten die meer geïntegreerd zijn in het bestaande stedelijke weefsel. Indien mogelijk lijken nieuwbouw (of herontwikkelings) projecten die meer ruimtelijk geïntegreerd zijn in de bestaande bebouwing en waarbij particuliere voorzieningen afwezig zijn de voorkeur te hebben met het oog op groepsoverstijgende contacten en een collectieve bewonersinzet.

Een vijfde aanbeveling is om goed zichtbaar te blijven communiceren over de vernieuwingen in de wijk, zowel naar de potentiële doelgroep als naar de reeds zittende bewoners. Het idee dat er (zichtbare) vernieuwingen staan te gebeuren kan op zichzelf al een positieve invloed hebben op de samenhang in de wijk, het vertrouwen en de inzet voor de wijk (los van de daadwerkelijke vernieuwingen)(selffulfilling prophecy, zie ook Kleinhans en Bolt 2010).

Een zesde aanbeveling is om meer gerichte communicatie te ontwikkelen voor de potentiële doelgroep waarbij hun prioriteiten en wensen erkend worden. Dat betekent dat het voor deze groep duidelijk moet zijn dat de wijken al een bepaalde ontwikkelingsfase hebben door gemaakt en dat er al veel bewoners zijn vergelijkbare kenmerken als deze doelgroep. Het benadrukken van spanning en pionieren wordt juist niet gewaardeerd. Verder hoeft deze groep niet overtuigd te worden van de aantrekkelijkheid van Rotterdam. Deze groep heeft Rotterdam al als 'daily activity space' en is al bekend met de voordelen die de stad te bieden heeft.

Tot slot is een meer algemene onderzoeksaanbeveling om beter inzicht te krijgen in de verhuisdynamiek in de kansrijke wijken. Welke inkomensgroepen vestigen zich in de wijk, welke verlaten de wijk en hoe verhouden deze stromen zich tot elkaar en tot de zittende bevolking? Hiermee wordt meer inzicht verkregen in de ontwikkeling van de wijk, de rol van selectieve migratie (directe verdringing?) en 'incumbent upgrading' (interne sociale mobiliteit). Deze informatie kan niet uit de ontwikkeling van wijkgemiddelden gehaald worden, terwijl

dit wel bruikbare informatie is om meer gerichte beleidsinterventies voor doelgroepen te ontwikkelen.

Literatuur

AM Wonen (2017) Binnen of buiten de ring. Woonperspectieven voor Amsterdamse middenklasse gezinnen. Utrecht: AM.

Blokland, T. en G. Van Eijk (2010) Do people who like diversity practice diversity in neighbourhood life? Neighbourhood use and social networks of 'diversity seekers' in a mixed neighbourhood, *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 36(2): 313-332.

BPD (2016) De ideale buurtsamenstelling. Amsterdam: BPD.

BPD (2017) Stadsbewoners wonen liefst in een rustige buurt. Amsterdam BPD.

Brand Doctors, Rotterdam Partners (2017) Wonen in Rotterdam. Rotterdam: Brand Doctors, Rotterdam Partners.

Doff, W. & M. Van der Sluis (2017) Sterke Schouders.

Gemeente Rotterdam (2014) Programma Kansrijke wij-

ken voor gezinnen 10% meer gezinnen in negen Rotterdamse wijken rondom het Centrum. Rotterdam: Gemeente Rotterdam.

Gemeente Rotterdam (2017) Ontwikkelagenda Kansrijke wijken Voortgang 2017. Rotterdam: Gemeente Rotterdam.

Kleinhans, R. & G. Bolt (2010) Vertrouwen houden in de buurt. Verval, ervaring en collectieve zelfredzaamheid in stadsbuurten. Den Haag: NICIS.

OBI – Gemeente Rotterdam (2016) Sterke schouders in Rotterdam. Editie 2016. Rotterdam: OBI – Gemeente Rotterdam.

OBI – Gemeente Rotterdam (2018) Dynamiek in de kansrijke wijken. Rotterdam: OBI – Gemeente Rotterdam.

Weltevrede, A., A. van den Heerik, N. Helmer & J. de Boom (2018) Nieuwe burens. Een onderzoek naar de veranderende sociale compositie in drie Rotterdamse wijken. Rotterdam: Risbo.

